

Podzimní písně (k některým figurám času v poezii 19. století)

Zdeněk Hrbata

Ústav pro českou literaturu AV ČR

hrbata@ucl.cas.cz

THE AUTUMN SONGS (TOWARD SOME FIGURES OF TIME IN THE POETRY OF THE 19TH CENTURY)

The paper deals with some reflection modes concerning time, as well as its formation or figuration. Through the creation of several poets (namely A. de Lamartine, Ch. Baudelaire, J. Vrchlický, P. Verlaine) it analyses and compares their poetics of seasons, especially the represented meanings of autumn and of its manifestations and phenomena (e.g.: reminiscences, resignations, sorrows — vapours, hazes, dry and falling leaves).

KLÍČOVÁ SLOVA:

Čas v poezii — roční období — téma podzimu — poezie 19. století

Time in poetry — seasons — theme of autumn — 19th century poetry

V následujících poznámkách se obracíme k několika básníkům romantického 19. století, u nichž se zaměřujeme jednak na některé způsoby reflexe času, jednak na jeho utváření nebo figuraci. Postup je komparativní, akcentující v prvé řadě hlavní, nejvýraznější významy. Snaha o srovnávání a zobecňování totiž často nutí (a z jistého úhlu pohledu „bohužel“), nikoli však bezpodmínečně, opouštět imanentní prostor té či oné básně, v němž kromě běžných či dobově očekávaných schémat a už historických reprezentací a pojetí času (např. vergiliovské „Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus“, ovidiovské „Tempus edax rerum“, dále „Hora ruit, respice finem“ apod.) mohou, spolu s dialogickým pohybem vyvolávajícím napětí mezi koncepty a významy, intervenovat fáze názorového obratu, jiného básnického přístupu, neobvyklé rysy a obrazy času, časovosti.

Formy a jednotky času, jeho aspekty a kulisy, čas kalendáře a čas přírodních cyklů, roční období, denní doby atd. — prastaré komponenty poezie a její témata předurčená k evokacím nebo analogiím, k apoteózám nebo reflexím, k alegoriím nebo symbolizacím — zaplňují v hojně míře už názvy básnických sbírek. Jen pro příklad (uvádět Máchův *Máj*, třebaže suverénně emblémový, by bylo snad příliš nasnadě...): *Hymny noci* (Novalis), *Noci* (A. de Musset) *Podzimní listí*, *Zpěvy soumraku*, *Legenda věků*, *Strašlivý rok* (V. Hugo), *Kdysi a nedávno* (P. Verlaine), *Zpěvy páteční* (J. Neruda), *Večerní písně* (V. Hálek), *Jitřní písně* ((S. Čech), *Rok na jihu*, *Jak táhla mračna...*, *Dni a noci* (J. Vrchlický)... Není teď důležité, nakolik tyto tituly skutečně ohlašují básnickou reflexi (poetické zhodnocení) času či jeho lyrickou tematizaci: čas jako obsah, protože je

především chápeme, „samotné o sobě“, jako znaky vrženosti člověka do temporality, rozprostírající se nade vším a všude, a stejně tak jako složky obrazného slovníku času, časových figur, respektive figur temporálního imaginárna, které poezie utváří. Krom toho jen na okraj podotkneme, že o nesčetném množství konkrétních básní, v jejichž významovém středu jsou všemožné časy, výše zmíněné, abstraktní či všeobecná slova označující čas (minulost, vzpomínka, okamžik...), čas konkrétní, individuální: určitý čas vztahovaný ke směru času (dětství — mládí — stáří — smrt) aj., se lze snadno přesvědčit.

I.

V pojmání a zobrazování času je Jaroslav Vrchlický, význačný překladatel mimo jiné Victora Huga,¹ Alphonse de Lamartine, Charlese Baudelaira, básníků intenzivně reflektujících osudový běh času, na první pohled blíže prvním dvěma proto, že evokace a figurace časů váže, co nejobecněji řečeno, k prostoru přírody.

Naproti tomu, jak je dobře známo, Baudelaire zosobňuje básníka krajiny nebo atmosféry velkoměsta a západy a východy slunce, tyto toposy básnictví, se u něj zpřítomňují převážně v městském prostředí. Ve „Večerním soumraku“ („Le Crépuscule du Soir“, *Květy zla — Les Fleurs du Mal*, 1857²) se personifikovaný večer vyznačuje určitou ambivalencí. Je jak časem odpočinku po celodenní námaze (zmožený dělník uléhá k spánku), tak i dobou — a to mnohem pregnantněji — nočních aktivit města (divadla, orchestry, restaurace), především nebezpečí (zločinci), animality („netrpělivý člověk“ se mění v „divou zvěř“), probuzení „škodlivých démonů“. Na místo večera a noci jakožto času a prostoru meditací v romantické poezii nastupuje ruch temného mraveniště, hemžení prostitutek, zlodějů a podvodníků. A v tuto „těžkou chvíli“ („grave moment“) se básnický subjekt odpoutává od „hukotu“ města a jeho výjevů, aby v náhlém významovém zvratu, se soucitnou připomínkou završil strofy obrazy nemocných a umírajících ve vypjatých hodinách paradoxního prostoru temné a opět personifikované Noci.

Spojováním protikladů je příznačný také Baudelairův méně citovaný sonet „Mlhy a deště“ („Brumes et Pluies“), na jehož začátku jsou ztotožněna roční období: „konce podzimu, zimy, jara nasáklá blátem,“ tato „uspávající / omamující období“ („Endormeuses saisons!“ — tamtéž, s. 135). V melancholické tonalitě veršů, podmiňované monotónním trváním sezón a vágními znaky přírodní krajiny („velká pláň“, „studený víchr“) trpící chladem, nedostatkem světla, krajiny pod vládou oslavované mlhy a s příznaky smrti, útočiště i lásky, se odvíjí hra asymetrií, kontrastů či oxymóronů, z nichž klíčové jsou „mlžný / matný rubáš“ („linceul vapoureux“), „nejasný / mlhavý hrob“ („vague tombeau“), „bledé temnoty“ („pâles ténèbres“). Překvapivými efekty

1 I když byl V. Hugo Vrchlickému celoživotním vzorem básníka a tvůrce vůbec, Jiří Pechar doložil srovnávací analýzou Hugových veršů a jejich překladem u českého autora, že Vrchlický často narušuje vzájemnou souvislost obrazů, kterou přítom sám u Huga obdivoval, viz Pechar 2002.

2 Citujeme podle: Baudelaire 1984.

na několika úrovních,³ vymykajícími se formám a účinkům ustáleného básnického aparátu, diskurzivního „skladu“ časů s jeho obvyklými asociacemi a reprezentacemi, Baudelaire přetváří starou tematiku a romantická klišé.

Už od dob preromantismu a tzv. deskriptivní poezie bývá privilegovaným ročním obdobím podzim. Dochází k jeho dramatizaci (viz doba ossianovských bouří), ale také k subjektivnímu zhodnocování tohoto období nejvíce spojeného s časem tesklivého lyrismu. Završitel deskriptivní poezie Jacques Delille tvrdí, že „rád mísí smutek svůj se smutkem přírody“ (Delille 1782, s. 45), a Jaroslav Vrchlický, pokračující v této tradici, zdůrazňuje citový náboj spolu s koloritem období: „Tak s šperkem svým mne vesna nedojímá, / jak tklivá jeseň v pestrobarevném hávu...“⁴ Baudelaire ve svém „Zpěvu podzimu“ („Chant d'Automne“), kde v první části převažují elementy splínu, zimy a smrti, dává sbohem, „živému jasu našich krátkých lét“ s vidinou blízkých „studených temnot“. V atmosféře poetických příznaků ročního období, melancholie, mezi přirovnáními a metaforami, které konotují fyzické a duševní utrpení, to znamená uvnitř strukturujícího diskurzu poezie s jejími inovacemi (Baudelairovo originální komponování básnického splínu) i konvencemi (léto — podzim — zima a jejich spojitosti s rozpořádáním jedince i s celkovým laděním básně), rozechvělý subjekt slyší,⁵ jak na dlažbu temně dopadají polena. Nehledě na asociace nebo možnou souměrnost objektů — dřevo na stavbu popravčího lešení, sbíjení rakve —, s nimiž jsou tyto „zlověstné nárazy“ („funèbres“ — „chmurné / pohřební“) sblížovány sugescí a emocemi, rezonuje ve struktuře této básně, pokračující v tradiční tematice ročních období, bezprostřední a neartikulovaná realita („Neartikulovaná skutečnost působí svou bezprostřední naléhavostí“⁶). Ke slovu se dostává auditivní vjem-obraz, a tímto neočekávaným nárazem konkrétna, dosud neintegrováného básnickým diskurzem, touto samotnou váhou singularity, se krom jiného rozvírá a rozrušuje systém konvenčních básnických obrazů, znaků s nimi svázaných a rovněž ustálených analogií nebo běžných metafor.

Výraznou osnovu přírodní a krajinné lyriky J. Vrchlického představuje souběžnost přírodních cyklů, jejich fenoménů, a lidského života. Paralelnost zpravidla zvýrazňuje stesk po dnech mladosti, naděje a touhy, často spojované s básníkovými emblémovými metaforami (touha bezedná jako moře a nekonečně palčivá jako poušť⁷), po iluzích, snech a prvních lásce.⁸ A podle známých sémantických vzorců, přesněji řečeno podle znakových schémat poezie času a časnosti tady obvykle „jak víchř prchá čas,

3 Tzn. na úrovni slovesných časů v básních, samozřejmě rýmů, veršů, strof — pravidelného rytmu a proti němu *enjambement* (přesahu), dále v rovině asonancí a aliterací — hudebnosti, širokého slovníku času a obsesivních motivů.

4 „Sonet v jeseni“ (sb. *Poslední sonety samotáře*, 1896 — Vrchlický 1959, s. 249).

5 „Už slyším“ — „J'entends déjà“ (Baudelaire 1984, s. 87).

6 Hrdlička 2017, s. 13. — Podnětnou úvahu J. Hrdličky o narušené uzavřenosti, na niž tu navazujeme, inspirovaly také úvahy K. H. Bohrera a Y. Bonnefoye (viz tamtéž, s. 12–13).

7 „Je bezedná jako moře touha / a palná jako poušť je dlouhá“, báseň „Píseň o lidské touze“ (sb. *Okna v bouři*, 1894 — Vrchlický 2000, s. 294).

8 Třeba „Ballada za odcházející mladostí“ s rezolutní anaforou „dost“, např.: „dost z mladosti již pil jsi pramenů“, a refrémem na konci každé strofy: „čas nastal všemu, všemu sbohem dát!“ (sb. *Hořká jádra*), tamtéž, s. 172.

rve všecko...⁹ Melancholické strofy ve sbírce *Hořká jádra* (1889) se upínají ke smutku vzpomínky, k paměti, loučení,¹⁰ k tristním chvílím žití či ke krátkosti života a jeho dráhy vedoucí ke stárnutí, k smrti; upínají se k lítosti nad ztracenými či hořkými dny, dobou štěstí apod. To minulé, to míjející ode dne ke dni (spolu s personifikacemi: „stárnem oba, / je novým katem každý den“¹¹) a evokace někdejšího, dále opozice nebo konfrontace „kdysi a nyní“ se podílejí na škále variací pravidelně aktivujících značné množství figur ročních nebo denních cyklů.

Do tohoto básnického dispozitivu J. Vrchlického vesměs očekávaně zapadá „jaro“ (příp. „vesna“) s étosem lásky a se znaky lehkosti, naděje, radosti, jež však s podzimem může „opadat“ jako kvítí, i když vzdáleně ještě trvá nebo je sněním přivoláváno kouzlo „zašlých jar.“¹² Podobně jako u jiných ročních nebo denních cyklů čas jarní atmosféry provázejí i utvářejí deiktické prostředky, například adverbia, spojky — mimo chodem složky běžně konstituující temporalitu básní V. Huga — a anafory: „Když kvetly šípky, chodili jsme spolu lesem,... / Když kvetly šípky, kol se chvěly keře všecky...“¹³ Oslava jara mnohdy nepřesahuje konvenční konotace, slovník i obraznost („Jde láska světem, srdce plní, /... Ku chvále jara zpívám teď!“ — „Ó radujte se, Máj tu jest!“¹⁴), a jestliže je ještě násobena nebo doplňována v jiných básních jarním jítrem, Vrchlického čas jara, osloveného třeba archaizujícím poetismem „sladkodechá Vesno“¹⁵ a vyplněného „perlami rosy“ v trávě, „kvetoucím hlohem“, zpěvem skřivana nebo slavíka apod., splývá s básnickými truismy, což se mnohokrát děje v zájmu „kouzla formy“.¹⁶ Na obdobné stereotypy, příbuznou básnickou frazeologii a opakující se postupy, například multiplikaci synonym nebo přívlastků, bychom narazili také ve Vrchlického

9 Báseň „Largo“, tamtéž, s.185.

10 Báseň „Reminiscence“, básně nazvané „In memoriam“, báseň „Sbohem!“.

11 Báseň „Verše přítelkyni, která si stěžovala na blížící se stáří“ (*Okna v bouři* — Vrchlický 2000, s. 333).

12 Báseň „Jarní lásky“ (sb. *Sonety samotáře*, 1885 — Vrchlický 1959, s. 55). Báseň „Pták samotář“ (sb. *Zlatý prach*, 1887– 1897 — Vrchlický 1958, s. 468).

13 Tamtéž, s. 170.

14 Báseň „Balada o jaru“ (sb. *Hudba v duši*) a „Balada k uvítání jara“ (*Zlatý prach*), tamtéž, s. 221, s. 426.

15 S nostalgickým archaizujícím étosem jakoby ozvěnou zazní také u Jana Zahradníčka: „ztracená vesna zelenovlasá“ a „hledati vyšli jsme Helladu sladkodechou“ (básně „V čase“ a „Hölderlin“, sb. *Jeřáby* — dostupné z <https://ceskaknihovna.files.wordpress.com/2013/02/zahradnicek-jeřaby.pdf>).

16 „Ó kouzlo formy, zvoň mi přec, / chci také, v chválu tich i hanu, /za nimi „opozdřený žnec“, psát rondelu.“ — Báseň „V parku“ (*Zlatý prach* — Vrchlický 1958, s. 255).

Tuto stálou a příznačnou tendenci Vrchlického tvorby, včetně „formálních všedností“, „leckterých strof pouze deklamačních, mělkých a rozvleklých“ (Krejčí 1911, s. 297), podtrhovali a komentovali jak současníci (např. F. X. Šalda, F. V. Krejčí, A. Novák), tak i další generace kritiků a literárních vědců (V. Jiráček, J. Brabec, Z. Pešat), někdy s poukazem na autorovo úsilí budovat báseň na „melodickém prvku“ (Mukařovský 2010, s. 106). Spolu s formální virtuozitou, ústící až v určitý druh „artistní poezie“ (Brabec 1964, s. 176), bývá zpravidla zdůrazňován Vrchlického příklon k parnasistnímu pojetí poezie (F. Vodička, J. Brabec), s její rétoričností i dekorativností: nejnověji viz Haman — Tureček 2015, zvl. s. 94–165 (Tureček, kapitola „Model“).

„noční poezii“ („Ó noci sladká, snívá, opojná a vlahá, / jak vypsati tvou krásu!“¹⁷) či v básních inspirovaných létem s jejich spojeními „letní žár“, „zrající obilí“, „červenková noc“ apod.

Oproti tomu baudelairovskou koncepci času jako nepřítel lidstva zřetelně připomíná báseň „Hodiny“ (*Okna v bouři*), a to už jen motivem přístroje odměřujícího časový interval: klepsydry v Baudelairových slavných „Hodinách“ („L'Horloge“) a přesýpacích hodin u Vrchlického. Jakkoli verše českého básníka označují relativnost času lidské psychiky v závislosti na emocích a okolnostech („Jdou zvolna... jdou v trysku“), hodiny obsáhnou „celé tvé žití“ a jejich „let“ budí děs i z bezprostřední budoucnosti. Mechanismus měřeného času znamená nejistotu; hodiny, jedna po druhé, padají do nenávratna: „... v bezedno se řítí“ (Vrchlický 2000, s. 335). Čas, lupič, vichr, který „rve všecko“, „hrobník věčný“,¹⁸ je horší než smrt, protože jeho „dravý spěch“ neumožňuje plně prožít krásy života, naplnit danou lhůtu.¹⁹ V „Orloji“ (sb. *Poslední sonety samotáře*, 1896), v této opětovně jisté referenci k Baudelairovi, básni s originálnější reflexí, či spíše se sugestivním „nakupením“ paradoxních a rozpojených obrazů, čas v podobě měřícího nástroje, díla člověka, „měří vždycky jen, co člověk ztrácí“, vše smete do propasti („děsivá propast“ času a obměny této básnické floskule se u Vrchlického objevují vícekrát; jinde je zase čas „...proudne velké moře / a hodiny jsou vlny v něm“²⁰). Zároveň však přístroj vyměřuje smutné chvíle a mezi nimi „žal a práci“, zatímco nad tím vším se rozprostírá bezmezný, „nevděčný“ čas, lhostejná a všemocná entita romantiků, „jenž zachvátí i bohy“²¹ a vůči němuž je jeho měření pouhou iluzí anebo prokletím, Sisyfovým balvanem (Vrchlický 1958, s. 331).²²

II.

Literární melancholie se tradičně pojí se západy slunce (soumraky), časoprostorovými obrazy značícími konec jednoho cyklu a vyjadřujícími jeho nostalgickou krásu — a v prvé řadě s již připomenutým podzimem, dobou zralosti, vinobraní, posledních krásných dnů, ale též stárnutí, dočasně hynoucí přírody, vzpomínek, smutku... Básně Alphonse de Lamartine „Podzim“ („L' Automne“²³) a „Myšlenky mrtvých“ („Pensées des morts“²⁴), navazující na Delillovu konstelaci, ustavují paradigma

17 „Serenády melancholické I-XXVII“ (*Hudba v duši*, 1886 — Vrchlický 1958, s. 180).

18 Báseň „Largo“ (*Hořká jádra*), tamtéž, s. 185; báseň „Rašeliniště“ (IV. Largo v samotách. Dvanáct elegií psaných ke kresbám Antonína Chittussiho a jeho památce věnovaných, sb. *Moje sonáta*, 1893 — Vrchlický 1958, s. 472).

19 Báseň „Smrt“ (sb. *Fanfáry a kadence*, 1906), tamtéž, s. 568.

20 Báseň „Plavba“ (*Okna v bouři* — Vrchlický 2000, s. 280).

21 Báseň „Dolorosa“ (sb. *Dojmy a rozmary*, 1880 — Vrchlický 1958, s. 66).

22 V protikladu k této tragické, komplikované vizi uvedme např., abychom aspoň naznačili široké „používání“ temporality u J. Vrchlického, gazel „Časem“ (*Hudba v duši*, 1886), kde jsou proměny života i apoteóza básnického subjektu vázány na veršovou hru s časem jakožto verbálním znakem.

23 Sb. *Básnické meditace* (Méditations poétiques, 1820 — Lamartine 1963).

24 Sb. *Harmonie básnické a náboženské* (Harmonies poétiques et religieuses, 1830 — tamtéž).

lexikálního pole, motivů a paralel pro nesčetné „podzimy“, „podzimní písňe“, „zpěvy podzimu“, „podzimní melodie“, „podzimní západy“ atp., opírající se o čas přírody, její fenomény a situace, o jejich reflexi a dojmy, jimiž působí. Stěžejní matici motivických elementů této poezie můžeme s přihlédnutím právě k Lamartinovi stanovit následovně: žloutnoucí (zlatorudé) listy — usychající, padající či spadané listí, smutek přírody (umírající příroda) po pozdním létu, slábnoucí, avšak také průzračné světlo, bledé slunce — bledý svit, sílící a sténající vítr (u Vrchlického analogicky k vytrácímu se mládí připojme sekvenci: „podjeseně vichr v listí řádí“²⁵), holé větroví, bezhlásí ptáků, večerní červánky — hasnoucí červánky, purpur večera, snívá procházka po opuštěné cestě. Když k nim připojíme známou mlhu jako vůdčí složku podzimních par i oblak, vymezíme tak hlavní „formy“ poetických ovzduší a nálad, k nimž se běžně vztahují, podobně jako k fázím dne, metafory žití.

Jeseň života přináší elegicko-melancholické meditace, trpké nebo moralistní bilance, rezignace, rozplývající se iluze, konec chimér aj.: „Můj duch nad pustou žití stepí / ční jak v podzimních mlhách věž.“²⁶ Citová atmosféra (étos), přesněji řečeno symbolické ukazatele reprezentovaného časoprostoru a emocionální (manifestované) postoje se však v básních mohou různit a těmito diferencemi nebo variantami se uskutečňuje potenciál mnohdy potlačované nejednoznačnosti nebo ambivalence času a dob. Rozpětí je široké: od smutku, bolesti a stesku přes oslavu krás a barev roční doby,²⁷ sladkobolnost (souběžnost protichůdných citů) i záдумčivost po smířenost, vyrovnanost. Ve Vrchlického náladové „Fantasmagorii jeseň“ (*Hořká jádra*) ranní procházka s cigaretou parkem, ve „zkonejšené“ přírodě vyvolává, ve srovnání s bouřlivými sny mládí, tiché, vesměs půvabné snění „s klidnou rezignací“ či milé vzpomínky,²⁸ které přecházejí v obrazy *hic et nunc*, v přírodní lyriku s evokacemi podzimního dění. Cesta z parku vede do polí přes meze se zvadlým kvítím a za zády subjektu příroda vytváří světelné efekty: slunce strhlo „závoj mlhavý“ a v korunách stromů vytvořilo duhu plamenně rozsvěčující parkové vodotrysky (Vrchlický 2000, s. 153–155).

Stojí za zmínku, že z méně obvyklých znaků, ne tak ustálených symbolů podzimů a jejich nálad se ve Vrchlického poezii prosazují bledé „smutné květy“, „kalné oko“ ocúnů na zamlžených lukách.²⁹ — Ale touto podrobností se už také přibližujeme k detailům svrchovaně poetické roční doby, podzimních básní, jejichž příznačným motivem a rovněž obrazem s dlouhou historií je barevné, padající-poletující či popadané listí. A prvkem výrazově i významově ještě důsažnějším bývá v této poezii (jeden) padající list, osamocenosť jednotliviny-detailu.

Nejprve na několika příkladech zvýrazněme fakt, že podzimní listí je dávným básnickým indikátorem času, atmosféry, nálad, ale stejně tak aktérem konkrétního

25 Báseň „To prchá mládí“ (*Fanfáry a kadence* — Vrchlický 1958, s. 550).

26 Báseň „Pro život“ (*Hořká jádra* — Vrchlický 2000, s. 238).

27 „Ó kterak jeseň mlhavou mám rád, / kdy listů pršky stráněmi se honí /.../ Les plný žlutých, rudých plamenů / se chvěje divým řevem jelenů...“ „Balada o jeseň“ (*Hudba v duši* — Vrchlický 1958, s. 226).

28 V básni „Podzimní luka“ (sb. *Poslední sonety samotáře*): „...chodci pouze upomínka zpívá“ (Vrchlický 1959, s. 247).

29 Např. báseň „Podzimní luka“ (*Poslední sonety samotáře*), „Ocúnky“ (*Okna v bouři*).

výjevu-představení. Odehrává se v průběhu běžně vnímatelného, specificky klouzavého pohybu pozvolna či mihotavě se snášející odumírající přírodniny. Tyto obrazy nebo determinace, a to v poměrně širokém rozmezí sahajícím od samotného empirického fenoménu či charakteristiky ročního období přes podobenství a analogie k symbolizaci, účinkují ve středověké epice i lyrice.³⁰ V *Putování za svatým grálem* (La Queste del Saint Graal, 1225–1230) je Lancelot před rozhřešením, které mu dá poustevník, označen s odkazem k biblickému obrazu fíkovníku bez plodů prokletému Kristem (Evangelium sv. Matouše) za „holého“, za suchou snět bez listů a květů (Putování za svatým grálem 2006, s. 75). „Hříšné Adamovo plémě“, trousící se k Charónově bárce, je v Dantově *Božské komedii* (La Divina Commedia — Peklo, 1. třetina 14. stol.) přirovnáno ke stromu na podzim, jenž „upouští list za listem“, symbolu nevyhnutelnosti a smutku (Dante Alighieri 1965, s. 19 — s podobnými významy přechází motiv padajících listů do symboliky barokního básnictví). A v *Parzivalovi* (1. čtvrtina 13. stol.) Wolframa von Eschenbach je pohyb vyhledavělých mužů spěchajících vyplnit loď přiblížen obrazem: „z hradeb se snesli jako listů“ (Eschenbach 2000, s. 76). S přihlédnutím k našemu zadání lze říci, že hlavní časová určení (roční doby) s různými významy mohou být ve středověké lyrice vymezována toposy, z nichž jeden by příkladně představovaly známé staročeské verše: „Dřevo se listem odievá, / slavíček v keřku spievá“ (Černý 1999, s. 272),³¹ a druhý by zastupovaly incipity, jejichž součástí jsou výrazy typu „... když padá listů“.³²

U Vrchlického někdy s padajícím listím padá i naděje a jeho šustot pod nohama jakoby zvětšuje zánik snů,³³ někdy „silná, opojivá vůně“ tlejících listů provází i jitiř věčnou touhu a smutek života.³⁴ — Avšak za významové vyvrcholení obrazů přírodních cyklů a jejich paralel, leckdy předvídatelných nebo tradicionalistických, za vrchol asociací přírodního dění se subjektivním citěním, přirovnání nebo analogií musíme v poezii Jaroslava Vrchlického považovat obraz stromu, velkou metaforu či symbol života. S ním je spojováno i básníkově žití: tak jako je strom rván živly, tak také básník, jeho jméno a čest jsou rvány nepřízní osudu, a přesto „strom pokvete a básník bude / dál tvořit“.³⁵ Strom s kořeny pevně tkvícími v zemi, s rozrytým kmenem, s korunou a měkkým, nejprve svěže zeleným listovým, pak s květy a plody, s barevným listím podzimu a nakonec s holými větvemi v dešti. Tedy *Strom života* (1909),³⁶ jak

30 Na tomto místě děkuji Matouši Jaluškoví, že mě upozornil na některé výrazné příklady motivu ve středověké literatuře.

31 Sílu „májové nálady“ ve středověké senzibilitě podtrhuje Jacques Le Goff, i když současně dokládá, že jaro je „pohlčeno létem“, protože ve středověké západní Evropě stojí proti sobě zpravidla jen dvě roční doby: léto a zima (viz Le Goff 1991, s. 186–187).

32 Viz např. trubadúři jako Cercamon (12. stol.): „Když sladký vánek zhořkne mi / a padá list na holou zem („Quant l'aura doussa s'amarzis“ — Přátel přiléhavý složím vers 2001, s. 84), — Nebo minnesänger Wizlaw III. von Rügen (13.–14. stol.): „Listi se snáší / tam ze stromů v údolí...“ (b. „Loibere risen“, dostupné např. z http://www.fabelnundanderes.at/fuerst_wizlaw.htm).

33 Např. básně „V smutné chvíli“ (*Hořká jádra*), „Notturmo“ (*Rok na jihu*, 1878).

34 Viz báseň „Podzimní melodie“ (*Okna v bouři*).

35 Báseň „Musí!“ (*Hořká jádra* — Vrchlický 2000, s. 213).

36 R. 1910 A. Novák ve své recenzi píše o organickém celku a osobitě instrumentaci; kromě inspirovaného Waltem Whitmanem, jehož se Vrchlický výslovně dovolával, zmiňuje „hugovské

se jmenuje poslední básníková kniha vydaná za jeho života, strom vůbec jako jedno z nejrozšířenějších symbolických a sémanticky nejbohatších témat, z jehož četných významů se u Vrchlického ocitá v popředí regenerace, cykličnost, trvání, vertikality stromu-života.

Od namnoze notoricky známých elementů symbolizace a prostředků evokace, jimiž Vrchlický mimo jiné prokazoval svou sounáležitost (anebo o ni usiloval) s evropskou poezií, ještě krátce přejdeme k básni, v níž ona detailnost v mezitextových souvislostech a její básnický potenciál vynikají ve vztahu k atmosféře chvíle a prožitku existence. Báseň „Adagio v jeseni“ názvem ohlašuje melancholickou hudebnost čtyřverší,³⁷ jejichž rytmické řady s vnitřní harmonií se hlásí k melodičnosti verše Paula Verlainea (básníka Vrchlickým překládaného a nazvaného „Děckem s hudbou v duši a nemocným k tomu...“³⁸) a ani neusilují o motivickou originalitu této „podzimní písně“.³⁹ O tom tu svědčí „motýl“, který „mizí beze stop“, jehož raná obdoba v básnické próze *Pouť krkonošská* (1833) K. H. Máchy, totiž motýl unášený větrem — symbol křehkosti, krásy, ale i duše, umírá na nehostinném „temenu hor krkonošských pod vrcholem Sněžky“ (Mácha 2008, s. 15). A obdobně k němu animizovaný „mnohý list“, poletující ve studeném větru na Bezdězu (*Večer na Bezdězu*, 1834), se snáší smuten samotou odtud pryč, „blíže srdci lidskému“ (tamtéž, s. 85), aby raději zemřel dole, pod horou, a tak snad ještě více nezmnožoval pustotu místa se zříceninou a s dalšími známkami zmaru, prožívanými a evokovanými vypravěčem-poutníkem.⁴⁰ Také ve Vrchlického básni se motýl a s ním padající listí spojují se zánikem a hrobem, i když bez metafyzické úrovně Máchových textů.⁴¹

Pokud pomineme velmi známé cíle nebo podstatné rysy Verlainovy poezie („Především hudbu“,⁴² imprese, smyslové dojmy, polotóny, obrysy...), nesou jeho soumraky nebo západy slunce melancholie a nejasnou vzpomínku; podzimní vítr může být konejšivý, ale také zlý, jako v té nejslavnější „Podzimní písní“ („Chanson d'automne“⁴³), která byla výzvou pro tolik českých básníků a překladatelů. Ve shodě s na-

---

fanfáry apostrof, zvolání, řečnických otázek“ a také upozorňuje na banální pasáže, všednost „didaktických improvizací“ (Novák 1910, s. 713–714). Podrobnou interpretaci knihy viz Pešat 1990, s. 305–309). — Tady jen upozorněme na sbírku Josefa Hory *Strom v květu* (1920) a jeho další sbírky s ústředním tématem prožitku času (zvl. *Struny ve větru*, 1927); chceme tím pouze naznačit, jak významným tématem české poezie je plynutí času, jeho hodnocení, dočasnost atp. také ve 20. století.

37 K hudebním motivům a jejich souvislostem s pocity a náladami subjektu viz Pešat 2000, s. 103–106.

38 Báseň „Paul Verlaine“ (*Fanfáry a kadence* — Vrchlický 1958, s. 560).

39 „S listím svadlým tiše dolů, / S posledního motýla / Mdlým již letem z duše v bolu / Skaň, má písní unylá! // Jako listí lehá k zemi, / Motýl mizí beze stop, / Tiše v mlhu splyň, v kraj němý... / Zapadni tam v jeden hrob!“ (*Okna v bouři* — Vrchlický 2000, s. 297).

40 Tamtéž, s. 85.

41 K fyzické cestě „vzhůru“ provázené smrtí jakožto zároveň pouti k metafyzické rovině bytí viz Charypar 2011, s. 128.

42 „De la musique avant toute chose“ (1. verš básně „Art poétique“, „Umění básnické“, sb. *Jadis et naguère*, Kdysi a nedávno, 1884 — dostupné např. z: http://www.bibebook.com/files/ebook/libre/V2/verlaine_paul_-_jadis_et_naguere.pdf.

43 Verlaine 1961, s. 69–70.

šimi krátkými úvahami podtrhněme teď ve Verlainově básni, již s podzimmím časem postupují úzkost a smutek, znamení a personifikace smrti, onen uschlý list na samém konci poslední strofy, k němuž se subjekt, zmítán sem a tam větrem, přirovnává. Tento „Feuille morte“, přísně vzato: sám o sobě součást běžného empirického koloritu a básnické konvence „podzimní poezie“, „zazní“ ve fatálním rytmu krátkých veršů písňe, ve své osamělosti a současně svou sonorní konkrétností jako definitivní potvrzení osudu i času.

Při práci na publikaci byly využity zdroje výzkumné infrastruktury české literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>).

PRAMENY:

- Baudelaire, Charles. *Les Fleurs du Mal*. Texte de 1861. Ed. Claude Pichois. Paris : Gallimard, 1984.
- Dante Alighieri. *Božská komedie*. Přel. Otto František Babler. Praha : SNKLHU, 1965.
- Delille, Jacques. *Les Jardins*, Chant deuxième. Paris : Didot, 1782.
- Eschenbach, Wolfram von. *Parzival*. Přel. Jindřich Pokorný. Praha : Aula, 2000.
- Lamartine, Alphonse de. *Œuvres poétiques complètes*. Ed. Marius-François Guyard. Paris : Gallimard, 1963.
- Mácha, Karel Hynek. *Prózy*. Eds. Zdeněk Hrbata — Martin Procházka — Martin Stluka. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- Putování za Svatým Grálem*. Přel. Jiří Pelán. Praha : Triáda, 2006.
- Přátelů přiléhavý složím vers. Písne okcitánských trubadúrů*. Eds. a přel. Josef Prokop a Jiří Holub. Praha : Argo, 2001.
- Verlaine, Paul. *Poèmes saturniens, suivi de Fêtes galantes*. Paris : Librairie Générale Française, 1961.
- Vrchlický, Jaroslav. *Dojmy a rozmary* (Dojmy a rozmary — Hudba v duši — Zlatý prach — Moje sonáta — Fanfáry a kadence), *Básnické dílo*, sv. 13. Ed. Vítězslav Tichý. Praha : SNKLHU, 1958.
- Vrchlický, Jaroslav. *Intimní lyrika* (Rok na jihu — Hořká jádra — Okna v bouři). Ed. Milada Chlábčová. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- Vrchlický, Jaroslav. *Sonety samotáře* (Sonety samotáře — Nové sonety samotáře — Poslední sonety samotáře — Prchavé iluze a věčné pravdy), *Básnické dílo*, sv. 14. Ed. Vítězslav Tichý. Praha : SNKLHU, 1959.

LITERATURA:

- Brabec, Jiří. *Poezie na předělu doby: Vývojové tendence české poezie koncem let osmdesátých a na počátku let devadesátých XIX. století*. Praha : Nakl. Československé akademie věd, 1964.
- Černý, Václav. *Staročeská milostná lyrika* (a další studie ze staré české literatury). Eds. Jarmila Víšková a Ema Rozgonyiová. Praha : Mladá fronta, 1999.
- Haman, Aleš — Tureček, Dalibor a kol. *Český a slovenský literární parnasismus*. Brno : Host, 2015.
- Hrdlička, Josef. *Poezie a kosmos*. Praha : Malvern, 2017.
- Charypar, Michal. *Máchovske interpretace*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2011.
- Krejčí, Jan. *Naše doba*, 1911, roč. 18, s. 297.

- Le Goff, Jacques. *Kultura středověké Evropy*. Přel. Josef Čermák. Praha : Odeon, 1991.
- Mukařovský, Jan. *Estetické přednášky I . Estetické studie z moderní české lyriky. Sociologie básnictví*. Eds. Marie Havránková — Milan Jankovič. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR., 2010.
- Novák, Arne. „Jaroslav Vrchlický, *Strom života*, básně z let 1907-1908“. *Přehled*, VIII, 1910, č. 40 (30. 6. 1910), s. 713–714.
- Pechar, Jiří. *Interpretace a analýza literárního díla*. Praha : Filosofia, 2002.
- Pešat, Zdeněk. „*Strom života* — Jaroslav Vrchlický 1909“. In Červenka, Miroslav — Macura, Vladimír — Med, Jaroslav — Pešat, Zdeněk. *Slovník básnických knih. Díla české poezie od obrození do roku 1945*. Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 305–309.
- Pešat, Zdeněk, „Úloha hudebních titulů ve Vrchlického lyrice“. In *Literární věda osudem i tvorbou (k 70. narozeninám Jiřího Svobody)*. Eds. , Jiří Svoboda– Svatava Urbanová. Ostrava: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity (Literární věda), sv. 193, 2000, s. 103–106.

